

Nicole Immler

Herdenken om te verbinden in de meerstemmigheid

Lezing gehouden bij de herdenking van de Japanse Jongens- en Vrouwenkampen op 21 augustus 2022.

door Nicole Immler

Beste mensen, beste aanwezigen,
Waarom herdenken wij eigenlijk? Lange tijd stond de slogan 'dat nooit meer' op de voorgrond in onze herinneringscultuur op 4 mei. Maar 'wat willen wij (dan precies) nooit meer?' vroeg historica Nanci Adler in een opinie-stuk.¹ Zij stelde dat tegen ontmenselijking meer nodig is dan de belofte 'nooit meer'. Herdenken en herinneren hebben een belangrijke functie in het individuele en maatschappelijke genezingsproces. Het draait om het verleden én het heden.

Adler zei, en ik paraphraseer haar, dat door (als mens) stil te staan bij de ervaringen van de slachtoffers, wij hen individualiteit en menswaardigheid teruggeven. Maar als

burgers, dragen wij ook politieke verantwoordelijkheid en die gaat veel verder dan herinneren alleen, en houdt in verantwoordelijkheid en herstelmaatregelen te willen nemen.¹

Wij willen bij herdenkingen daarom de mens én de burger zien; en onze opgave is dus naast de individuele herinnering om ook de samenleving, die wij willen zijn, voor ogen te hebben. Ik vind dit een belangrijke interventie in een debat dat te vaak alleen over het verleden en te weinig ook over het heden gaat. Herdenken is namelijk meer dan stil staan bij het verleden, het gaat ook om bruggen te bouwen naar de toekomst. Deze vraag naar 'wat voor een samenleving willen wij

eigenlijk zijn? Waar herdenken wij voor?' is de laatste jaren iets uit ons blikveld geraakt; erkenning van de eigen ervaring en de eigen groep stond voorop; en daar tegenover kwam vaak 'de ander' te staan, alsof het leed van een ander, anders zou zijn dan het eigen leed.

Daardoor zien wij polarisatie in de media en de politiek, terwijl velen van de jonge generatie behoefte hebben aan een tegengeluid. In de voorbereiding vertelden Merijn en Thomas Ritmeester mij een persoonlijk verhaal dat deze behoefte goed verbeeldt. Tot een paar jaar geleden gingen zij jaarlijks in augustus naar twee verschillende herdenkingen toe om de ervaringen van hun opa en overgroot-oma te herdenken. Alle twee hadden zij in Indonesië in verschillende kampen en omstandigheden gezeten en hadden zij de behoefte om specifiek te herinneren om zich persoonlijk en in hun gemeenschap erkend te voelen. De vraag die zij zich stelden is of deze specifieke herinneringscultuur de vraag naar de grotere betekenis beantwoordt: waar herdenken wij eigenlijk voor? Is dit om de herinnering aan onze grootouders in ere te houden of heeft het herdenken ook een functie voor de bredere gemeenschap?

Monument 'Japanse Vrouwenkampen'

En er zijn nog meer urgente vragen. Zoals: Hoe kunnen we recht doen aan het leed van de eerste generatie, hun ervaringen en herinneringen, en gelijktijdig herdenken op een manier die ook betekenisvol is voor de tweede en derde generatie? Hoe kunnen we het ritueel van herdenken vernieuwen – op een moment waarin velen van de eerste generatie niet meer onder ons zijn – zodat het ook voor jongeren en toekomstige generaties betekenisvol blijft? Wat is de rol van herdenken van een oorlog in het verleden, op een moment dat er opnieuw een oorlog

in Europa is?

Bij deze vragen wil ik in deze lezing stil staan. Ik vind het bijzonder dat ik – als wetenschapper die zich met herinneringscultuur bezighoudt vandaag op deze herdenking mag spreken; een ceremonie, die in mijn ogen

Herdenken is namelijk meer dan stil staan bij het verleden

om drie redenen heel speciaal is.

Allereerst - Vandaag herdenken twee groepen gezamenlijk met elkaar – ex-geïnterneerden van Japanse jongens- en vrouwenkampen en hun nabestaanden – omdat zij herdenken zien als een manier om niet alleen bij de eigen ervaring stil te staan, maar ook bij de ervaring van de ander, en het gezamenlijke daarvan willen zien. Gemeenschappelijk herdenken betekent dan ook 'oog voor de ander te willen hebben; hun ervaring ook te willen zien en te willen aanvaarden'.

Ten tweede - Vandaag gezamenlijk herdenken, betekent ook generatie-overstijgend herdenken, de ervaringen en herinneringen van de eerste generatie – van wie enkelen nog onder ons zijn – te eren, maar ook naar de behoeften van de jongere generatie te luisteren, die niet meer langs bepaalde lijnen en kaders wil herinneren en in plaats daarvan meer aan 'herstel' zou willen doen.

Ten derde - Ik vind het heel bijzonder en een eer dat ik als buitenstaander op deze herdenking mag spreken. Ondanks dat ik niet uw Indisch-Nederlandse familie-ervaringen kan delen, heb ik als wetenschapper lange tijd onderzoek gedaan naar de nasleep

van de Tweede Wereldoorlog en het koloniaal verleden; de sporen die deze geschiedenis in onze families en de samenleving heeft achtergelaten; hoe ervaringen worden doorgegeven en welke consequenties eraan verbonden zijn. Mij drijft de vraag op welke manier wij bij de geschiedenis kunnen stil staan om erkenning, maar ook een proces van herstel te realiseren. Graag wil ik hier een paar inzichten uit mijn onderzoek met u delen. En dan kijken hoe deze observaties een impuls zouden kunnen geven aan ons herdenken.

Veranderingen in het publieke debat

In de debatten van de laatste jaren zien wij in dit opzicht een paar belangrijke verschuivingen.

Van verdeeld naar gedeeld verleden

Decennialang is er een harde strijd gevoerd om erkenning te krijgen voor de persoonlijke ervaringen van geweld in Indonesië, om deze ervaringen te mogen vertellen. Er is 'nooit over gepraat', hoor je vaak. Het zogenaamde 'Indisch zwijgen', opgelegd door de noodzaak van assimilatie in de Nederlandse maatschappij, en het stigma 'deel van het koloniale systeem geweest te zijn', heeft een praatcultuur niet bevorderd. Dat leidde weer tot een gebrek aan kennis en erkenning. Het lijkt er ook op dat de strijd om erkenning, de aandacht voor betekenis en zingeving soms in de weg stond. Je wil erkenning voor wat je hebt meegemaakt, voor wie je bent. Zolang deze erkenning niet wordt gegeven, voelt de erkenning voor een ander vaak als de miskenning van jezelf.

Vooraf in de context van een koloniale samenleving zit slachtofferschap en daderschap vaak dicht bij elkaar

Om deze exclusieve identiteitsbenadering te doorbreken, is het volgens de filosoof Kwame Appiah (2018) noodzakelijk complexe verhalen te vertellen; niet alleen tegenstrijdige ervaringen aan het woord te laten, maar ook alle groepen te horen, om erkend te worden in wat zij hebben meegemaakt. Deze meerstemmigheid maakt de geschiedenis als geheel zichtbaar. Dat is waar de jonge generatie, die ik heb gesproken, op dit moment naar op zoek is. Velen willen het verleden zien als iets gezamenlijks en niet als een verleden dat verdeelt, polariseert en schuld toewijst.

Van identiteit naar meerstemmigheid

In dit verband is meerstemmigheid een nieuwe term geworden, die nu vaak in de publieke ruimte wordt gebruikt als het over het koloniaal verleden gaat. Meestal wordt de term geassocieerd met verschillende stemmen aan het woord te laten en zo een historische ervaring in een context te plaatsen. Maar, meerstemmigheid gaat ook over de meerstemmige zelf (zoals psycholoog Hubert Hermans het noemde), de verschillende stemmen die een individu in zich draagt en die innerlijk met elkaar in dialoog en ook in strijd zijn. Er is deze stem, die slachtoffer was, maar tevens onderdeel was van de heersende klasse, die wellicht ook onbe-

Monument 'Jongenskampen' op landgoed Bronbeek in Arnhem.

wust slachtoffers heeft gemaakt. Vooraf in de context van een koloniale samenleving zit slachtofferschap en daderschap vaak dicht bij elkaar. Waar je op het ene moment nog onderdeel van het systeem was, was je op het andere moment degene die alles verloren had: thuis, status, gezondheid en zelfverzekerdheid.

In een herdenkingscultuur waar alleen het eigen slachtofferschap centraal staat, is het moeilijk meer ambivalentie toe te laten. Maar juist deze meerstemmigheid te willen horen, zou het herdenken enorm verrijken en vooruitbrengen – omdat het precies de ambivalente erfenis spiegelt, die ons het koloniaal verleden in Indonesië heeft overgeleverd.

Wat valt nu te leren uit mijn onderzoek over de nasleep van de Holocaust/Tweede Wereldoorlog over de diverse behoeftes van de verschillende generaties?² Een kenmerk van deze intergenerationele dynamiek is bijvoorbeeld dat, terwijl de eerste generatie over het algemeen aandringt op een specifieke herinnering van hun verleden, de tweede generatie er vaak een identiteitsstrijd van maakt. Zij zien zich als spreekbuis voor hun ouders, die zij als 'stemloos' en niet erkend hebben ervaren; gelijktijdig willen zij ook dat hun eigen leed-ervaringen worden

gezien, zelf opgegroeid in door de oorlog beschadigde families. Terwijl leden van de eerste en tweede generatie vaak gekenmerkt worden door sterke emoties ten opzichte van het verleden, zoals nostalgie of woede, voelt de derde generatie vaak verbondenheid, maar plaatst de familie-ervaringen ook in perspectief en streeft een 'bredere politieke strijd' na over historisch bewustzijn.

Een goed voorbeeld daarvan is een jongerenbeweging (waarmee ik enkele jaren geleden in aanraking kwam), die zich 'derde generatie' noemde; zij waren in Londen, New York en Melbourne, zij hadden alle dezelfde motto, namelijk 'to connect'. Het staat voor 'zich te willen verbinden'; aan het verleden van hun grootouders, die de Holocaust hadden meegemaakt; aan hun ouders, die onder deze schaduw zijn opgegroeid; én met elkaar als derde generatie Joods, maar ook solidair met andere groepen die op dit moment een moeilijk bestaan in ons samenleving hebben. Ze willen zich verbinden met de eigen familiegeschiedenis, maar ook met het nu. Deze verbinding is een erfenis, maar het is ook een keuze om deze relatie aan te gaan. Het is 'een zich inschrijven in de wereld', zoals politiek filosoof Hannah Arendt mooi heeft verwoord. Herdenken is dus veel meer dan stil staan bij een ervaring of herinnering; het is ook een politieke actie. Het heden in het licht van het verleden te willen zien en daaraan consequenties willen te verbinden.

Juist deze meerstemmigheid te willen horen, zou het herdenken enorm verrijken en vooruitbrengen

Wat betekenen deze geschetste ontwikkelingen nu voor het vernieuwen van het herdenken?

Terwijl de politiek zich nog veel met vragen van excuses bezighoudt, zien we de laatste jaren in het maatschappelijk debat de vraag naar herstel centraal staan; hoe de koloniale erfenis van racisme, sociale hiërarchieën, en structureel ongelijkheid aan te gaan. Daarom is herdenken – als mens en als burger – onderdeel van een breder sociaal proces. Het is tijd om voorbij de excuses te komen; en herstel van relaties aan te gaan.

Als ook mijn eigen onderzoek laat zien: Herstel betreft namelijk meer dan de genezing van het individu, het gaat ook om het herstel van sociale relaties. En dan niet alleen tussen minderheden en de overheid, maar ook in families en tussen gemeenschappen. Het gaat ook om gehoord worden binnen de eigen familie, door verschillende generaties heen. Het gaat er uiteindelijk om hoe

we naar elkaar kijken en luisteren. Of zoals de psycholoog Ina Vukovic het formuleerde: 'Het gaat niet om de spin, en niet om de vlieg, maar om het web.' Het gaat niet over daders of slachtoffers maar ons sociale 'web'.

Dat vraagt om een ander soort dialoog: In plaats van dialoog te zien als een proces alleen tussen twee partijen, betekent dialoog met de ander ook bewust te (kunnen) worden van de eigen meerstemmigheid; en deze eigen meerstemmigheid gehoord te hebben, is weer een belangrijke voorwaarde om een bredere dialoog met anderen te kunnen voeren. Laten we dus ook de complexiteit van ons eigen verhaal in onszelf toestaan.

De vraag die dan blijft, is of er een vorm van erkenning denkbaar is, waarin de meerstemmigheid van individuen en groepen erkend zou kunnen worden. Dit spoort ons aan om eerst een vorm van dialoog te ontwikkelen die het mogelijk maakt om explicieter met de eigen meerstemmigheid om te gaan. En dat begint vaak bij het individu zelf. Zoals Adriaan van Dis laatst in zijn oratie zo mooi zei: Het gaat daarom om het ongemak op te zoeken; daarom 'onszelf te begrijpen en proberen te verbeteren'. Het gaat om de kunst van richting te veranderen.³

Ik hoop dat mijn gedachten een bijdrage kunnen leveren aan een veranderen van richting. Door dit gesprek met onszelf én met elkaar te inspireren. Dit Indisch verleden met al zijn geweld heeft ons een structurele en uitdagende erfenis overgeleverd. Dat te zien en te aanvaarden, is de taak van de jonge generatie. Deze meerstemmigheid van onze familiegeschiedenissen toe te laten, zou denk ik een grote stap vooruit zijn om aan het herstel te werken.

Ik dank u voor uw aandacht.

Nicole Immler – Universitair hoofddocent aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht.

REFERENTIES

1. Nanci Adler, 'Wat willen wij nooit meer?' 31 jan 2021, *Het Parool*
2. Voor een beknopt overzicht van resultaten zie: Nicole Immler (2020), 'Erkenning: Herstel van sociale relaties'. *Impact Magazine*, 4, 5-7. Andere Publicaties zijn te vinden via www.dialogicsofjustice.org.
3. Adriaan van Dis, 'De cancelcultuur brengt ons nergens', schrijft Adriaan van Dis. We moeten het ongemak juist opzoeken', 12 mei 2022, *De Volkskrant*.